

การศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะ ของพระพุทธศาสนาหายานและเถรวาท

ธวัชรัตน์ แดงหาญ
นิสิตหลักสูตรดุสิตบัณฑิต

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาหายานและเถรวาท เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาหายานและเถรวาทแล้วนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาหายานและเถรวาท

ผลการศึกษา ขอนำเสนอ พระโพธิสัตว์ตามทัศนะของมหายานและเถรวาทในประเด็น ความหมายตามรูปศัพท์, ประเภทของพระโพธิสัตว์, จำนวนของพระโพธิสัตว์, ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์, การบำเพ็ญบารมีและภูมิธรรมของพระโพธิสัตว์ พบว่า พระโพธิสัตว์ ทางฝ่ายมหายานและเถรวาทมีความหมายเหมือนกัน คือผู้ที่บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธะเจ้าในอนาคต โดยมีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลักคือบารมี ๑๐ ทศ และคุณธรรมอื่น ๆ อีก จำนวนของพระโพธิสัตว์ตามทัศนะพระพุทธศาสนาหายานมีเป็นจำนวนมากมานับไม่ถ้วน ส่วนในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทพระโพธิสัตว์ คือ อดีตชาติของพระพุทธเจ้า เป็นบุคคลที่บำเพ็ญบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน เสียสละ มุ่งมั่น จำนวนที่นับได้จึงเป็นจำนวนตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกและจรียาปิฎกคุณสมบัตินี้จะทำให้พระโพธิสัตว์มีความแตกต่างและบ่งบอกถึงความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นคือ บารมี ทางฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์ ควรบำเพ็ญบารมีธรรมให้บริบูรณ์จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๖ บารมีธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี กษานติบารมี วิริยบารมี สมาธิบารมี และปัญญาบารมี ภายหลังได้เพิ่มเข้ามาอีก ๔ บารมีคือ อุบายบารมี ปณิธานบารมี พลบารมี และญาณบารมี และเมื่อรวมกับของเดิมจะมีบารมีธรรม ๑๐ บารมีด้วยกัน ในฝ่ายเถรวาทเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตามภูมิธรรมและตามการปฏิบัติ แต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่สละ เช่น การสละสิ่งของที่เรารักให้เป็นทาน เป็นทานบารมี การสละอวัยวะในร่างกายให้เป็นทาน เป็นทานอุปารมีและการให้ชีวิตสละชีวิตให้เป็นทาน จัดเป็นบารมีสูงสุด คือปารมีตถบารมี และพบว่า ทั้งมหายานและเถรวาท นอกจากบารมีธรรม ทั้ง ๑๐ ประการแล้ว พระโพธิสัตว์ยังจะต้องปฏิบัติหลักธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลให้การบำเพ็ญบารมีธรรมของพระ

โพธิสัตว์สมบุรณ์ เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และหลักธรรมบางประการก็เป็นธรรมทั่วไปที่ทุกคนผู้หวังซึ่งมรรคผลนิพพานก็ปฏิบัติได้

จากการศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและเถรวาท นั้นทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้และเห็นว่าเป็นเรื่องที่มีประโยชน์อย่างยิ่งเป็นสิ่งที่ให้ผลทางด้านจริยธรรมของมนุษย์ในสังคม สามารถปรับใช้ในการดำเนินชีวิต และเป็นอุทาหรณ์สอนใจ จึงควรมีการเผยแผ่เรื่องนี้ให้กว้างขวาง และทำการศึกษาในเรื่องพระโพธิสัตว์ในเชิงลึกในแง่มุมต่าง ๆ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๓ เดือน พระสาวกผู้ได้เคยสดับคำสั่งสอนของพระองค์จำนวน ๕๐๐ รูป ก็ประชุมทำสังคายนาครั้งแรก ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหาใกล้เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ใช้เวลาสอบทานอยู่ ๗ เดือน จึงประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จเป็นครั้งแรก นับเป็นบ่อเกิดของคัมภีร์พระไตรปิฎก คำสอนที่ลงมติดังไว้ในครั้งปฐมสังคายนาและได้นับถือกันสืบมา เรียกว่า เถรวาท^๑ หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี อันเป็นช่วงเวลาที่มีการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้มีคณะสงฆ์กลุ่มหนึ่งเรียกว่า มหาสังฆิกะ ซึ่งมีจำนวนมาก ได้แยกตนออกไป การแยกตัวของมหาสังฆิกะนี้มีมูลเหตุจากความเห็นที่แตกต่างเรื่องหลักปฏิบัติของภิกษุ ต่อจากนั้นมหาสังฆิกะได้แยกกลุ่มนิกายย่อยออกไปอีก ๑๘ นิกาย เนื่องจากมีทัศนะ อุดมคติ การตีความหลักธรรม และวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกัน ต่อมาภิกษุบางรูปในนิกายทั้ง ๑๘ นี้ ได้แยกตนออกมาตั้งคณะใหม่โดยถือปรัชญาและหลักจริยวัตรของตน กระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงได้เกิดกลุ่มคณะสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เรียกตนเองว่า “มหายาน” ขึ้น

นิกายมหายานเคารพในพระธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และเคารพในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับเถรวาท จึงมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎก หากแต่ถือว่ายังไม่พอ เนื่องจากเกิดสำนึกร่วมกันมาว่า นามและรูปของพระพุทธองค์เป็น โลกุตตระ ไม่อาจดับสูญ หลักสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คือหลักแห่งพระโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นหลักที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแต่ละนิกายยอมรับนับถือ บุคคลหนึ่งบุคคลใดที่จะบรรลุถึงพุทธภูมิได้ ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน เพราะฉะนั้น จึงถือว่า**โพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุ พุทธภูมิเป็นผล** ให้ความเคารพโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ถ้าได้รับการฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ พระโพธิสัตว์จึงมีจำนวนมหาศาล และมีหน้าที่ส่งเสริมงานของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับพระไตรปิฎกด้วยสำนึก เช่นนี้ ฝ่ายมหายานจึงมีคัมภีร์เกิดขึ้นมากมาย และให้ความเคารพเทียบเท่าพระไตรปิฎก

จากประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและอุดมการณ์ที่แตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและเถรวาท โดยเฉพาะ

^๑ คณะสงฆ์จีนนิกาย.พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน.กรุงเทพฯ : ธนาการกรุงเทพพิมพ์เป็นธรรมบรรณการ, ๒๕๓๑.หน้า ๒.

อุดมคติเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท และพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งอาจพบความแตกต่างมากขึ้นถ้าศึกษาลงในรายละเอียด

วิธีการ

การวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ตามทัศนะของเถรวาทและเถรวาทเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research)

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท และเถรวาท และศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและเถรวาท

ผลการศึกษา

จากการศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ตามทัศนะของเถรวาทและเถรวาทในด้านต่าง ๆ เช่น

- ความหมายตามรูปศัพท์
- ประเภทของพระโพธิสัตว์
- จำนวนของพระโพธิสัตว์
- ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ การบำเพ็ญบารมีและภูมิธรรมของพระโพธิสัตว์ ผลการวิจัยพอสรุปได้ ดังนี้

ความหมายตามรูปศัพท์

พระโพธิสัตว์ในความหมายตามศัพท์มีความหมาย ๓ นัย ดังนี้

๑. เป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม จะได้ตรัสรู้

๒. เป็นผู้มีอธิฐานจิตดำเนินชีวิตตามอริยมรรคทั้ง ๘ ประการคือ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค อันเป็นเหตุนำไปสู่การตรัสรู้

๓. เป็นผู้ควรจะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ ศัพท์ที่ใช้แทนคำว่า โพธิสัตว์ มีหลายศัพท์ เช่น มหาสัตว์ พุทธังกูร อนาภิสัมพุทธ และพระมหาบุรุษ

โดยความหมายตามศัพท์ และจุดมุ่งหมายที่สูงสุดแล้ว พระโพธิสัตว์ ทางฝ่ายเถรวาทและเถรวาทมีความหมายเหมือนกัน คือผู้ที่บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอนาคต โดยมีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลักคือบารมี ๑๐ ทศ และคุณธรรมอื่นๆอีก

ประเภทของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์นั้นได้ถูกแบ่งออกเป็นหลายประเภท แตกต่างกันไป เช่นจำแนกตามระยะเวลา คุณธรรม ภูมิธรรม หรือ จำแนกตามระดับบารมีที่บำเพ็ญมา ส่วนทางฝ่ายเถรวาทนั้นก็มีการจำแนกประเภทของพระโพธิสัตว์เช่นเดียวกัน มีทั้งที่เป็นประเภทบุคลาธิษฐาน และธรรมมาธิษฐาน หรือจำแนกตามรูปแบบการดำเนินชีวิตเช่น เป็นนักบวช เป็นฆราวาส

ในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ **พระนิยตโพธิสัตว์** คือพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน และ**พระอนนิยตโพธิสัตว์** คือพระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่

ในอรรถกถาจริยาปิฎกได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็น ๓ จำพวกตามระดับปัญญาของผู้บำเพ็ญบารมี ดังนี้ **พระอุกฤตัญญุโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาแก่กล้า **พระวิปจิตัญญุโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญามัธยม **พระเนยยโพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ที่มีปัญญาน้อย

ในสารัตถสังคหะแปลแบ่งพระโพธิสัตว์ตามระยะเวลาการสร้างบารมี ๓ จำพวก ดังนี้ **พระปัญญาธิกะโพธิสัตว์** บำเพ็ญบารมีรวมทั้งสิ้น ๑๖ อสงไขยแสนกัป **พระวิริยาธิกะ** บำเพ็ญพระบารมีรวมทั้งสิ้น ๘๐ อสงไขยแสนกัป **พระสัทธาธิกะ** บำเพ็ญพระบารมีรวมทั้งสิ้น ๔๐ อสงไขยแสนกัป

จำนวนของพระโพธิสัตว์

จำนวนของพระโพธิสัตว์ตามทัศนะพระพุทธศาสนาหายานมีเป็นจำนวนมากมานับไม่ถ้วน ส่วนในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทพระโพธิสัตว์ คือ อดีตชาติของพระพุทธเจ้า เป็นบุคคลที่บำเพ็ญบำเพ็ญบารมีด้วยความอดทน เสียสละ มุ่งมั่น จำนวนที่นับได้จึงเป็นจำนวนตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกและจริยาปิฎก

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์การบำเพ็ญบารมีและภูมิธรรมของพระโพธิสัตว์

โพธิสัตว์จริยา (การสร้างบารมี) คุณสมบัติที่จะทำให้พระโพธิสัตว์มีความแตกต่าง และบ่งบอกถึงความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นคือบารมี มี ๑๐ ประการ ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละบารมีท่านแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับคือ “ขั้นบารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรมดา)” “ขั้นอุปบารมี” (บารมีระดับกลาง) และ“ขั้นปรมัตตบารมี” (บารมีระดับสูงสุด) เป็นบารมี ๓๐ ประการ ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตามภูมิธรรมและตามการปฏิบัติ แต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่สละ เช่น การสละสิ่งของที่เรารักให้เป็นทาน เป็นทานบารมี การสละอวัยวะในร่างกายให้เป็นทาน เป็นทานอุปบารมี และการให้ชีวิตสละชีวิตให้เป็นทาน จัดเป็นบารมีสูงสุด คือบารมัตตบารมี

ทางฝ่ายมหายานบารมีธรรม ที่พระโพธิสัตว์ ควรบำเพ็ญให้บริบูรณ์จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๖ บารมีธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี ภาวนาธิบารมี วิริยบารมี สมာธิบารมี และปัญญาบารมี ภายหลังได้เพิ่มเข้ามาอีก ๔ บารมีคือ อุบายบารมี ปณิธานบารมี พลบารมี และญาณบารมี และเมื่อบรรจบของเดิมจะมีบารมีธรรม ๑๐ บารมีด้วยกัน

นอกจากบารมีธรรม ทั้ง ๑๐ ประการแล้วพระโพธิสัตว์ยังจะต้องปฏิบัติหลักธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลให้กับการบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์สมบูรณ์

เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และหลักธรรมบางประการก็เป็นธรรมทั่วไปที่ทุกคนผู้หวังซึ่งมรรคผลนิพพานก็ปฏิบัติได้

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาประยุกต์ใช้

จากศึกษา พบว่า การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ถือเป็นอุดมคติที่ควรส่งเสริมสนับสนุนเพื่อทุกข์ของสัตว์โลกจะได้ปลดปล่อยไปเนื้อหาในคำสอนชาวพุทธมหายานสนใจแนวคิดนี้ในฐานะเป็นคำสอนเพื่ออธิบายภาวะชีวิตที่ควรจะเป็นปัจจุบันและอนาคต ส่วนชาวพุทธเถรวาทสนใจแนวคิดในฐานะเป็นคำสอนยกย่องบุคคลในอดีต

ดังนั้น การศึกษาเรื่องของพระโพธิสัตว์ผู้วิจัยมีความคิดว่า เป็นแบบอย่างที่มีคุณค่าที่สามารถนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้ทั้งในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

พระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน พบว่าโดยเฉพาะหลักการพระโพธิสัตว์ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้มีการพัฒนาการตามกาลเวลาไม่ว่าจะเป็นพัฒนาการทางด้านประวัติ ทางด้านอุดมการณ์ และพัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ จึงควรมีการศึกษา

๑. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏนับแต่ได้รับพยากรณ์

๒. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ในพระสูตรที่กล่าวถึงเฉพาะพระพุทธรูปปัจจุบัน นับแต่จุดจากสวรรค์ จนถึงปรินิพพาน

๓. พัฒนาการทางด้านประวัติของพระโพธิสัตว์ในพระสูตรที่กล่าวถึงพระพุทธรูปในอดีตปัจจุบัน และอนาคต

๑) การศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์นั้นควรมีการศึกษาให้มากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความหมายตามรูปศัพท์ คุณธรรมของพระโพธิสัตว์พัฒนาการในด้านต่าง ๆ เพราะว่าพระโพธิสัตว์เป็นจุดเริ่มแรกของการเกิดพระพุทธศาสนา ถ้าเราเข้าใจเรื่องพระโพธิสัตว์มากเท่าไร ก็จะเข้าใจความเป็นมาของพระพุทธศาสนามากเท่านั้น

๒) การศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์นั้นควรศึกษาถึงความสำคัญจริง ๆ ว่าทำไมฝ่ายมหายานจึงยกพระโพธิสัตว์ให้เป็นจุดเด่นในนิกายมหายาน และทำไมนิกายมหายานจึงดำเนินตามโพธิสัตว์มรรค

๓) ศึกษาในเรื่องการบรรลุธรรมของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

๔) ศึกษาในเรื่องอิทธิพลของพระโพธิสัตว์มหายานที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย

๕) ศึกษาในเรื่องอิทธิพลของพระโพธิสัตว์เถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย

๖) ศึกษาเปรียบเทียบปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับมหายาน

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑. หนังสือวิชาการ

คณะสงฆ์จีนนิกาย. **พระพุทธศาสนาหายาน**. กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ, ๒๕๓๑

ดาวเด่น ศิลปานนท์ ในกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. **คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์**. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐).

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **โพธิสัตว์จรยาวตาร**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ไทย-ธิเบต, พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๒๕๔๓.

พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจียว). **สารัตถธรรมหายาน**. (กรุงเทพมหานคร : วัดมังกรกมลาวาส, ๒๕๑๓).

พระราชธรรมนิเทศ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๖).

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (นนทบุรี: โรงพิมพ์พิมพ์ทรัพย์ การพิมพ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, ๒๕๕๓)

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส.อาร์. พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑).

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร. ป.ธ.๙). **มุนินาทิปปิ**. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕).

พระครูธรรมธรสุนันต์ นันทิโก และอาจารย์สันติ พันธุ์เก็กอมร. **การสร้างบารมีของพระพุทธเจ้า**. (กรุงเทพมหานคร : สามวิจิตรเพลส จำกัด, ๒๕๔๙).

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. **พุทธปรัชญา สารและพัฒนากา**. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๔).

บุญย์ นิลเกษ. **พุทธศาสนาหายาน**. (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๒๖).

ประยงค์ สนบุราณ. **พระพุทธศาสนาหายาน**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอบีเดีย สโตร์, ๒๕๔๙).

ประพจน์ อัครวิรุฬการ. **โพธิสัตว์จรยา : มรรคาเพื่องาย**. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

สมเด็จพระญาณสังวร. **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖).

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๐).

สุมาลี มหณรงค์ชัย. พุทธศาสนามหายาน.(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐).

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ความเข้าใจในเรื่องมหายาน.(กรุงเทพฯ : ส่องสยาม,๒๕๕๕).

เสถียร โพธิ์นันทะ. ขุนนุพระสูตรมหายาน. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖).

_____.ปรัชญามหายาน. (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๔,๒๕๒๒).

_____.และ เลียง เสถียรสุด. คุณธรรมพระโพธิสัตว์. (กรุงเทพมหานคร: พลพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๙).

_____. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๓).

เสถียร พันธรัณสี. พุทธศาสนา นิกายมหายาน. (ธนบุรี : ประยูรวงษ์,๒๕๑๒).

_____. พุทธศาสนามหายาน. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๒๒).

_____. พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ ๒๕๔๓).

วศิน อินทสระ.พุทธปรัชญามหายาน. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๕).

วัชร งามจิตระเจริญ. พุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๓.พระจันทร์,พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๒๕๕๒).

วิทยา ศักยารินทร์. “อุดมการณ์พระพิสดาร”. มนุษย์ศาสตร์, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๒).

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๓๙).

ฮันส์ ไวล์ฟกัง ชูมันน์. พุทธศาสนา (คำสอนและปรัชญา). แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง. (ภาควิชา
ปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖).

๒. หนังสือแปล

A.L.Basham,The Wonder That Was India แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ อ้างใน **หลักพุทธ
ศาสนา : เถรวาท-มหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,๒๕๒๔)

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ผู้แปล). **ลัทธิธรรมปุนทริกสูตร**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์จำกัด, ๒๕๒๕).

วิศวภัทร มณีปัทมเกตุ(แปล). “อุบาสกศีล” ในงาน พระโกษะชัยคุรุไวฑูรยประภาส ปตฺพุทธ
ปูรวปณิธานนิเชสูตร.(กรุงเทพฯ : หมึนคุณธรรมสถาน,๒๕๔๔).

เศรษฐพงษ์ จงสงวน (แปล). **โพธิสัตว์ศีลฝ่ายคฤหัสถ์ในพระสูตรมหายาน.ในเอกสารประกอบการ
สัมมนาเรื่อง “พระโพธิสัตว์ในโลกปัจจุบัน”** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพันดารา, ๒๕๕๙).

๓. งานวิจัย

จันทร์ชนันท์ สิงห์ทัด. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและ
 มหายานอินเดีย : ศึกษาเฉพาะกรณี พระสูตร พระอภิธรรม และลัทธิอาตมยัตนสูตร”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐).
 พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม). “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนา
 เถรวาทและมหายาน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
 มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนานุช). “การศึกษาแนวคิดเรื่องพระอโรกิตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม)
 ในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

ประพจน์ อัสววิรุฬการ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ใน คัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์
 มหายาน”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

ประโยชน์ สงกสิน. “พระพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบความคิดในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐).

ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกวัฒนธนา อ่างใน พระครูธรรมธรรมสมนต์ บัณฑิตโก และ อาจารย์สมบัติ พันธุ์เถกิงอมร.

การสร้างบารมีของพระพุทธเจ้า. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สามวิจิตรเพลส จำกัด, ๒๕๔๙).
 สร้อยทอง จตุพร. “วิเคราะห์การรักษากุโบสถศีลของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 เถรวาทเพื่อประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
 (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ศศิวรรณ กำลังสินเสริม. “การศึกษาวิเคราะห์ คัมภีร์ลลิตวิสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
 มหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

๔. ภาษาอังกฤษ

D.T.suzuki. *Outline Mahāyāna Buddhism*. (New york : Shoken Book, ๑๙๗๓).

Har.Dayal. *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*. (Delhi : Motilal
 Banarasidass, ๑๙๗๐).